

פרק מג. דעה, מידע ובטוי

ריז. חופש הדעה וחופש קבלת מידע

חופש הדעה וחופש קבלת מידע חיוניים להגשמת יעודי התורה

טובת היחיד וטובת הכלל

אמונה פסוק מפורש בספר קהלת: "אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים", ומבאר הספורנו: "והיה לאל ידי להקהיל חכמי הדור ולחקור דעות מחקרי לב חדשים גם ישנים".¹ כותב ספר מעשי ה': "... שאברהם היה דורש וחוקר מאמונה לאמונה מהאמונות שהיו בזמנו, וזהו אומרו היה עובר ממקום למקום, שמתוך היות אמונות נבדלות ונפרדות זו מזו ימשך התעוררות ויתברר האמת...".² כותב המהר"ל: "... ולכך אין ראוי לדחות דברי זולתו המתנגד לו, אבל ראוי לקרב אותם ולעיין בדבריו... ועל ידי זה האדם בא אל תוכן אמתת הדברים ולעמוד על האמת הגמור...".³ כותב המצודות דוד: "ידוע שהחקירה המעולה לא תשתלם אלא בשלשה פנים גם יחד, האחת מפאת העיון כשתהיה בקבוצת דעות מחולפות להתבונן בזה לעומת זה להבחין איזהו יכשר...".⁴

תלמוד תורה אומרת הגמרא במסכת ברכות: "הסכת ושמע ישראל' הס ואחר כך כתת, כדרבא דאמר רבא לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך יהגה",⁵ ומסביר הרא"ה קוק: "צריך שיהי האדם מתרגל לסבול לשמע הרבה, להוסיף ידיעה, מבלי הוסיף בזה עדיין דעתו והשקפותיו, אשר אם גם יתנגדו לאיזה פרטים וסעיפים אל יצא לריב מהר. הס - שתוק והאזן ורד לסוף דעת הענינים וחקור בכל חלקיהם, ואז כשתעלה בידך הידיעה השלמה כבר הנך מגבורי כח למלחמתה של תורה".⁶ כותב הרב יצחק הוטנר: "שמלחמתה של תורה היא יצירה חיובית של ערכי תורה חדשים, שאין למצא דוגמתם בדברי תורה סתם".⁷ כותב הרב פישר: "כי אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה. והיינו, שעוסק בה מתוך חירות... לפלפל ולהבין כל הדעות... מבלי להיות משועבד לדעה מסויימת".⁸

ביקורת עצמית אומר האבות דרבי נתן: "רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר... יש לך חבירים מקצתן מוכיחין אותך ומקצתן משבחיך אותך אהוב את המוכיחך ושנא את המשבחך, מפני שמוכיחך מביאך לחיי העולם הבא והמשבחך מוציאך מן העולם".⁹ אומרים בשם הגדול ממינסק: "אם חפץ אתה לדעת אם דרכך שאתה הולך עליה טובה היא, השתדל לשמוע ולהודע את אשר יאמר וידובר עליך מאחריך, רוצה לומר שלא בפניך, כי בפניך הלא לא יגיד לך איש האמת כלבבו".¹⁰

¹ ספורנו קהלת א יב. וראה רש"י קהלת ג יא.

² מעשי ה', מעשי בראשית לא.

³ באר הגולה באר השביעי עמ' קנא. וראה פנקסי הרא"ה ב, פנקס מתקופת בויסק כה. שמונה קבצים א תעו.

⁴ מצודת דוד ריש קהלת. וראה שם על חשיבות הקבלה ועל חשיבות הנסיון.

⁵ בבלי ברכות סג ב. הפסוק בדברים כז ט.

⁶ עין איה ברכות ב פרק תשיעי שמג. וראה סעיף קצה.

⁷ פחד יצחק, קונטרס זאת חנוכה עמ' יח. וראה בבלי בבא מציעא פד א: "את כבר לקישא? וכו'".

⁸ בית ישי דרשות סימן נה.

⁹ אבות דרבי נתן נוסחא א כט.

¹⁰ "הגדול" ממינסק עמ' 125.

פיתוח האישיות שנינו: "ולא כל המרבה בסחורה מחכים", ומפרש רש"י: "האדם הרוצה להתחכם צריך שיעסוק בכל ענינים של ישוב העולם בין בסחורה בין בשאר חכמות דרכי עולם להיות מבין בכל".¹¹

כותב הרב יוסף דב סולובייצ'יק: "יש הרבה מן האמת... שכח יוצר נטוע באנטיתזיה; הסתירה מפרה את הישות, הניגוד מחדש מעשי בראשית, השלילה בונה עולמות וההכחשה מעמיקה ומרחיבה את התודעה".¹²

קרוב רחוקים כותב המהר"ל: "שמאמרנו יהיה יותר רצוי ויותר מקובל אצל אוהב אמת, וכל שכן כשנסדר תחילה טענות החולקים ואחר כך נבטלם... ולא נהיה נחשדים שרצוננו לאמת דעתנו ולא נשגיח בדעת זולתנו ונבזה אותם".¹³

טובת המדינה

בית הדין הגדול פוסק הרשב"א: "דאפילו סנהדרי גדולה, אם ישבו ע' מהם לעצמם וחייבו או זכו אין דיניהם דין אלא אם כן היו ע"א במעמד אחד ונושאים ונותנים בדבר, כי שמא הא' יראה ראייה או יטעון טענה חזקה שיקבלו חבריו וישבו לדעת אחרת".¹⁴

בית דין פוסק הרמב"ם: "אע"פ שבית דין של שלשה בית דין שלם הוא כל זמן שהן רבים הרי זה משובת, ומוטב שיחתך הדין באחד עשר יותר מעשרה וצריכין שיהיו היושבים כולם שם בבית דין תלמידי חכמים וראויין".¹⁵ עוד פוסק הרמב"ם: "סנהדרין שפתחו כולם בדיני נפשות תחלה ואמרו כולן חייב הרי זה פטור עד שיהיו שם מקצת מזכין שיהפכו בזכותו וירבו המחייבין ואחר כך יהרג".¹⁶

מורה הוראה כותב הפלא יועץ: "ומצוה להתוכח עם התלמיד חכם להוציא דין אמת לאמתו".¹⁷

פרנסים כותב החפץ חיים: "... דדבר ידוע הוא דבכל ענין שצריך להתיישב בדבר, כגון בעניני הדין ובעניני הנהגת העיר, הרבה פעמים לא יוכל אדם יחידי לכיין בהבטה ראשונה במחשבתו ענין גמר הדבר עד שיתקבצו דעות האדם זה בזה, וכל אחד שומע את דברי חברו, עד שעל ידי זה יתברר עצם הדבר וענינו על דרך התכליתי לטוב לפי רובי הדעות".¹⁸ כותב שו"ת אבן יקרה: "שמבואר בספר לאחד מחכמי האומות הקדמונים בחלק הנהגת המדינה שכל בית מועצה אשר אין בו מיעוט מתנגד להרוב (אפפאזיציאן) איננו משלים תעודתו... לפי שכל איש בטבעו עלול לטעות ולא איש פרטי בלבד כי אם גם קיבוץ הרבה אנשים יחד עלולים לטעות בדבר מן הדברים ועל כן צריך לבירור האמת התוכחות בין הדעות המתנגדות, שכל אחד מבעלי הדעות השונות יתאמץ להעמיד השערתו ויתאושש להביא ראיות

¹¹ רש"י משנה אבות ב ה.

¹² איש ההלכה – גלוי ונסתר, איש ההלכה עמ' 12 – 13.

¹³ באר הגולה באר השביעי עמ' קג.

¹⁴ שו"ת הרשב"א ה קכו. וראה שו"ת הרשב"א ג דש. וראה סעיף קלו.

¹⁵ רמב"ם סנהדרין ב יג. וראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים א יב: "הלך אחר בית דין יפה ורובי חכמים בית דין יפה הוא".

¹⁶ רמב"ם סנהדרין ט א.

¹⁷ פלא יועץ ערך דבור.

¹⁸ באר מים חיים חפץ חיים הלכות לשון הרע ב אות כג.

ומופתים לאמת דעתו ולדחות דעת מתנגדו, ואם בכל זאת אחרי שמוע דעות הוכחות מתנגדיו יסכים הרוב לדעה אחת אז הדבר ברור כי כן הוא האמת. לא כן אם אין כאן רק דעה אחת ואין מי שיתנגד לה בהביא ראיות ומופתים נגדה ולא ימצא הויכוח הנדרש לביורור אמתת הדעות, הלא יכול להיות שכלם נאחזו בפח הטעות וכלם שגו במשפטם..."¹⁹

בפוזנא החליטו: "לא לחנם ממנין על הציבור יג' אנשים כי התשועה ברוב יועץ ודעתא דרבים עדיפא."²⁰

טובת האנושות כותב הראי"ה קוק: "למרות שינוי דעות בדתות ובאמונות, ולמרות החילוקים של הגזעים והאקלימים, נכון הדבר לרדת לסוף דעתן של העמים והקיבוצים השונות, כמה שאפשר, ללמוד את אופיים ואת תכונותיהם, למען דעת איך לבסס את האהבה האנושית על יסודות המתקרבים למעשה."²¹

ראוי להשתדל ולקבל מידע ממקורות רבים ומגוונים

חכמים אומרת הגמרא: "אין התורה נקנית אלא בחבורה", ומבאר המאירי: "לעולם יעשה אדם לעצמו חבר ללמוד תורה עמו שאין הפלפול מצוי ליחידי אלא כשחברו מעוררו."²² כותב הרב יוסף הורביץ: "... האדם המבקש, אם רוצה לתרץ שאלת הרוח מה שהכרתו תובעת לו אין לו דרך אחרת כי אם להתאגד בחבורה גבוהה, ויחד עם החבורה יגדיל יכולתו... כי רבים לא יוכלו להסכים על דבר עקום ואם יצא דבר מן החבורה יצא רק דבר ישר."²³

תלמידים פוסק הרמב"ם: "התלמידים מוסיפין חכמת הרב ומרחיבין לבו, אמרו חכמים הרבה חכמה למדתי מרבתי ויותר מחבירי ומתלמידי יותר מכולם, וכשם שעץ קטן מדליק את הגדול כך תלמיד קטן מחדד הרב עד שיוציא ממנו בשאלותיו חכמה מפוארה."²⁴ כותב המאירי: "רוב דעות מגלים את הצפונות, ועצים קטנים מדליקים את הגדולים."²⁵

המון העם שנינו: "בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם שנאמר 'מכל מלמדי השכלתי', ומבאר הרע"ב: "ואף על פי שהוא קטן ממנו."²⁶ מוסיף המדרש שמואל: "איזהו חכם, מי שחושב לעולם כי הוא חסר ממנה, והוא למד מבני אדם בהכירו כי הוא צריך למודעי..."²⁷ כותב החתם סופר: "יזזהו 'שמוע בין אחיכם'. כמו שאחיכם המה השומעים לקול מוריהם גם הם ישמעו לכל האומר דברים אמתיים יהי מי שיהי..."²⁸ כותב הראי"ה קוק: "בכל יצירה שבעולם, אפילו יצירה אנושית פשוטה, מתגלים המון מחשבות ורגשות הרבה יותר

¹⁹ שו"ת אבן יקרה חו"מ כ.

²⁰ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תשפז החלטה משנת תט"ו לפ"ק.

²¹ שמונה קבצים א תקצג.

²² בית הבחירה ברכות סג ב.

²³ מדרגת האדם, בקשת השלמות פרק ז, עמ' רנג.

²⁴ רמב"ם תלמוד תורה ה יג.

²⁵ בית הבחירה הוריות ג ב.

²⁶ רע"ב משנה אבות ד א.

²⁷ מדרש שמואל אבות ד א.

²⁸ חתם סופר על התורה דברים ד"ה שמע בין אחיכם.

מהגלוי. יש למלא אוצר של הרחבת דעת ורגש גם מכל מאמר פשוט, גם משיחות המוניות, כשם שאין שום בריה בעולם שלא יהיו צפונים בה כחות נסתרים".²⁹

שונאים ליקוטי מוהר"ן אומר: "המחלוקת מגביה ומרים את האדם, כי האדם עץ השדה, והנה עץ המונח על הארץ אי אפשר לו להגביה את עצמו כי אם על ידי שבאים עליו מים שוטפין אזי המים מרימין ונושאים את העץ".³⁰ כותב התפארת ישראל: "... אמנם ביותר יש לו להמשכיל להשגיח על דברי שונאו שמחרפו ומגדפו וירים בקולו. אז יעשה אזנו כאפרכסת להקשיב היטב ברוח שקט על כל גזוף קטן וגדול שיאמרו לו אלו המוכיחים הנאמנים... דבזה ייטיבו לנו אויבינו יותר מאוהבינו, כי האוהבים שלנו על כל פשעינו תכסה אהבתם... אולם אלו שונאינו הם המלמדים הנאמנים... וכל חסרונותינו בשפתם ברור מללו...".³¹

אומות העולם הרמב"ם כותב בהקדמתו לפירושו למסכת אבות: "ודע כי הדבר שאומר... הם ענינים מלוקטים מדברי חכמים במדרשות ובתלמוד וזולתו מחבוריהם, וגם מדברי הפילוסופים הראשונים והאחרונים, ומחבורי הרבה בני אדם, וקבל האמת ממי שאמרו".³² ר' צדוק הכהן מלובלין כותב: "הרמב"ם וסיעתו לקחו דברים הרבה גם כן מחכמי האומות הערביות המודים ביחוד הש"י כידוע".³³

אפיקורסים ומינים כותב המהר"ל: "... ודבר זה בודאי מותר אם כוונתו ללמוד דבריהם כדי שידע להשיב לאפיקורס".³⁴ כותב השרידי אש: "ועוד מחלה גדולה שוררת בימינו, אי ההודאה על האמת שבדברי המתנגדים לדעותינו. ידועה האמרה של הגר"ם ז"ל 'בקרב אלי מרעים תשמעה אוזני' - צריך לשמוע אף לדברי מרעים, שמא יש בדבריהם שמץ או גרעין של אמת, וחז"ל אמרו 'איזהו חכם הלומד מכל אדם'..."³⁵

חופש הדעות עלול להביא לידי תוצאות שליליות. כותב הרמב"ם: "ואמר, אף על פי שאתה לומד דעות העמים כדי שתדע היאך להשיב עליהם הזהר שלא יכנס בלבך שום דבר מזה".³⁶ לפיכך מטילה התורה מגבלות מסוימות על חופש זה, בפרט על מי שאינו תלמיד חכם.³⁷

²⁹ שמונה קבצים א תתסא.

³⁰ ליקוטי מוהר"ן קסא. וראה שו"ת שרידי אש ד עמ' רפב: "למלחמה בחסידות היו גם תוצאות חיוביות לגבי יהדות ליטא". וראה היום יום, יב סיון: "אאמו"ר [הרש"ב] כותב באחד ממכתביו: אהוב את הבקורת, כי היא תעמידך על הגובה האמיתי".

³¹ תפארת ישראל, משנה אבות ד בועז א.

³² משנה עם פירוש הרמב"ם, הקדמה למסכת אבות, פתיחה, עמ' רמז.

³³ ספר הזכרונות לר' צדוק הכהן מלובלין עמ' 70.

³⁴ נתיבות עולם נתיב התורה פרק יד. הדברים אמורים רק במי שמילא כרסו בבשר ויין, ראה סעיפים רכא - רכד.

³⁵ חידושי בעל שרידי אש, הקדמה - פרקי חיים עמ' 5 הערה 11. נוסח הפסוק המופיע בדבריו אינו מדויק.

³⁶ משנה עם פירוש הרמב"ם אבות ב יז. וראה באר שבע בבלי סנהדרין ק ב. וראה מאמרי הראיה ב עמ' 306: "שני מהלכים ישנם לרוח ישראל. מהלך אחד פנימי כולו קודש, כולו משמש להעמקת רוחו, ולאור תורתו בקרבו פנימה... מהלך השני של הרוח באומה משמש לה לא רק להעמקת הקודש אשר לתורה בתוכה פנימה, כי אם גם שביל להוצאה והכנסה, להוציא מושגים וערכים של היהדות מתוך רשות היחיד שלנו אל רשות הרבים של העולם הכללי... כשאנו באים לידי חשבון עתה, אחרי התקופות אשר עברו, רואים אנו שלא לחנם היה הפחד, אף על פי שלא לחנם היה גם רוחב הלב. הרווחנו מהזרמים הללו במובנים ידועים, אבל גם לא מעט הפסדנו על ידם".

במעמד הר סיני קבל העם על עצמו את ההגבלות על חופש הדעה. כותב הכלי חמדה: "והקשה כבוד קדושת אדמו"ר זצלה"ה... והשיב דלכן צוה הקב"ה קודם קבלת התורה מצות הגבלה... ומטבע של ישראל לחקור כל דבר אחר שרשו ולהתבונן בכל דבר עד כמה שיכול ובה שצוה להם הקב"ה מצות הגבלה... צוה להם דבר אשר הוא נגד טבען של ישראל, ואעפ"כ אמרו 'נעשה ונשמע'".³⁸

מן הראוי, שהפרנסים יעודדו הכרת דעות שונות. הנביא ירמיהו מקונן: "איכה ישבה בדד... רבתי בגוים..."³⁹, ומבאר המדרש: "רבתי בגוים" - רבתי בדעות"³⁹, וכותב הרב פישר: "... כל תלמיד חכם צריך... שתהיה לו פתיחות לשמוע דעת הזולת..."⁴⁰.

אסור לפרנסים לאסור באופן שרירותי הכרת דעות חדשות. כותב המהר"ל: "אין ראוי להרחיק שום דבר המתנגד אל דעתו לאהבת החקירה וידיעה. ובפרט אותו שלא כוון לקנות רק להגיד האמונה אשר אתו, אף אם הדברים הם נגד אמונתו ודתו אין לומר אליו אל תדבר ותסתום דברי פיך, שאם כן לא יהיה בירור הדת. ואדרבא דבר כמו זה אומרים תדבר ככל חפצך וכל אשר אתה רוצה וחפץ לומר... כי אם עושה זה שסותם את פיו שלא ידבר זה הוא מורה על חולשת הדת".⁴¹ על דור הפלגה כותב הנצי"ב: "ובאשר אין דעות בני אדם שוים חששו שלא יצאו בני אדם מדעה זו ויהיו במחשבה אחרת על כן היו משגיחים שלא יצא איש מישוּב שלהם ומי שסר מדברים אחדים שביניהם היה משפטו לשריפה כאשר עשו לא"א, נמצא היו דברים אחדים שביניהם לרועץ שהחליטו להרוג את מי שלא יחשוב כדעתם".⁴²

רק לבית דין סמכות להטיל הגבלות על חופש הדעה ועל חופש קבלת מידע.⁴³

כיום יש לטפח את חופש הדעה וחופש קבלת מידע יותר מבעבר. כותב הרב חרל"פ: "בעקבתא דמשיחא תמלא הארץ חדשות שונות, וחפץ עמוק יכנס בכל הלבבות לידע מהן ולהתענין בהן, ורוב השיחה והדבור בעניינים אלו יביא לידי חלישות בעסקי קדושת הציור המדמה..."⁴⁴.

בימות המשיח חופש הדעות יביא ברכה רבה. כותב הראי"ה קוק: "אור האלקים איננו מתגלה כי אם בחפש המחשבה. רק תאוות בזויות, המביאות מרד לב בנפש האדוקים שבהן, יעשקו את חפש המחשבה מלבו של אדם. הפתגם 'חופש המחשבה' נעשה מקולקל ומסורס, מפני

³⁷ ראה שו"ע יו"ד רמז ד בהגה. וראה סעיפים רי רכא – רכד.

³⁸ כלי חמדה סוף פרשת בשלח ד"ה לכן. וראה סעיף רי.

³⁹ איכה רבה א ד.

⁴⁰ בית ישי דרשות נה.

⁴¹ באר הגולה באר השביעי עמ' קנ.

⁴² העמק דבר בראשית יא ד. וראה דרשות הנצי"ב ב ד, עמ' קסב.

⁴³ ראה סעיף צט.

⁴⁴ מי מרום, ממעיני השועה, בעקבתא דמשיחא לד. לכך יש להוסיף כי בזמן הזה אין מי שיכריע בחילוקי דעות הקיימים בין יראי שמים כגון בין חסידים ומתנגדים, ביחס לתורה ודרך ארץ, ביחס לשיבה לארץ ישראל ולמדינת ישראל ועוד ועוד, ראה סעיפים פו ריא ריב. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה עמ' 5 – 16. אין בהצעה סעיף העוסק בחופש קבלת מידע אולם יש בה סעיף בדבר חופש הבטוי, וראה בסעיף הבא.

שמשמשים בו עבדי המחשבה במלחמתם נגד עבדים אחרים. כשהאנושיות נתונה בחולשה רוחנית, אז מעמד החפש שלה הוא הספקנות. אבל מהרה תכיר האנושיות כי הספקנות אינה אלא חולשה, כי היא נוטלת את כל האימוץ והחריצות הדרושים לחידוש ולבנין, ואז תשוב הגבורה להתעורר בה".⁴⁵

*

המומחים למדעי המדינה רואים בחופש הדעה את אחד החופשים החשובים ביותר. הם מנמקים את הצורך בחופש הדעה בנימוקים המצדיקים את חופש הדעת,⁴⁶ ומוסיפים להם עוד שנים. האחד, שבכל דעה עשויה להיות מדה כל שהיא של אמת,⁴⁷ והשני, שאפילו דעה שכולה אמת מקבלת יותר תוקף, כאשר קיימת מודעות לקיומן של דעות אחרות.⁴⁸

שלטון המכבד את חופש הדעה אינו רשאי למנוע עיסוק בדעות שונות או/ו קבלת מידע באמצעות צנזורה, הגבלות על התכנסות, או פיקוח על תכני הוראה במוסדות אקדמאים וכד'.⁴⁹ במדינות רבות מאפשר השלטון לכלל האוכלוסיה להכיר דעות שונות ומגוונות ולקבל מידע באמצעות ספריות, מוזיאונים, מאגרי מידע וכד'.

חופש הדעה כולל את חופש ההשקפה הפוליטית ואת חופש העיסוק בחכמות ובמדעים.⁵⁰

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת: "כל אדם זכאי... להחזיק בדעות ללא כל הפרעה...".⁵¹ האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות קובעת: "לכל אדם תהיה הזכות לחופש הבטוי; זכות זו תכלול את החופש לבקש, לקבל ולקנות ידיעות ואידיאות מכל סוג, ללא התחשבות בגבולות, אם בעל פה, אם בכתב, אם בדפוס, אם בצורת אמנות, או בכל אמצעים אחרים שיבחר בהם".⁵²

חופש הדעה נזכר ברבות מן החוקות.⁵³

⁴⁵ מאמרי הראיה א עמ' 41.

⁴⁶ ראה סעיף רי.

⁴⁷ ראה 16.6 Constitutional Law בעקבות מיל (J. S. Mill) בספרו על החירות (On Liberty).

⁴⁸ ראה שם. וראה שם את דברי שופט בית המשפט העליון של ארה"ב הולמס (Holmes) על חשיבות "שוק הדעות". וראה The New Leadership עמ' 24, בשם פיטר דרוקר (Peter Drucker): הכלל הראשון בתהליך קבלת החלטות הוא שאין אנו מקבלים החלטה אלא אם כן קיימת אי הסכמה.

⁴⁹ ראה ICL חוקת שויצריה 16 (3).

⁵⁰ ההח"מ 875. וראה סעיפים רכא – רכד.

⁵¹ הכרזה סעיף יט. וראה The Principles of Political Thought, עמ' 263, שחופש המחשבה כולל בין השאר את החופש לקבל מידע.

⁵² כתבי אמנה 19 1040 2. יש לציין כי חופש קבלת מידע אינו נזכר שם. וראה סעיף ריח.

⁵³ ראה ICL חוקת שויצריה 16; חוקת דרום אפריקה 15 (1) ושם 16 (b); חוקת סלובקיה 26.

ריח. חופש הבטוי

חופש הבטוי חיוני להגשמת יעודי התורה

טובת היחיד וטובת הכלל

אמונה ומצוות חופש הבטוי מאפשר קיום מצוות רבות, כגון הפצת תורה ופרסום הלכות,¹ קירוב רחוקים,² הפרשה מאיסור, תוכחה, מחאה³ וסיפור בשבח עושי טוב ובגנות עושי רע.⁴ כותב ר' חיים עוזר: "מפלגת יראי ה'... מאין להם אותו כלי השרת שנתקבל בין העם להשמיעו חות דעתם, דעת תורה, על כל חזיוני ומאורעות החיים שלנו?... לתכלית זו אמנם נחוצים לנו מכתבי עתים יומיים".⁵

חידושים כותב הרב וויינברג: "יחידים העומדים בתוך חיי החברה ורוצים לחיות אתה בשלום נכנעים ומשתעבדים לדעת הצבור... תופעה זו לא תמיד ברכה היא מביאה לעולם. אמנם מבטיחה היא את הסדר שלא יפול, אבל טומנת היא בחובה גם סכנה של דלדול הרעננות והטעם שבחיים, של דלדול ההתחדשות ושל התגברות ההתאבנות והשגרה".⁶ כותב הרב סולובייצ'יק: "מי היה אברהם? מי היה אליהו? מי היו הנביאים? אנשים שהעזו להוכיח את החברה על פניה כדי להרוס מצב קיים ולהמירו בסדר חברתי חדש. סיפורה של היהדות אינו רק סיפורו של הקהילה אלא אף זה של איש לבדו העומד בעימות עם הרבים".⁷

יצירתיות הירושלמי אומר: "בימיו דרבי יוחנן שרון ציירין על כותלא ולא מחי בידיהו".⁸

בקשת עזרה פסוק מפורש בתורה: "וטמא טמא יקרא",⁹ ומבארת הגמרא: "צריך להודיע צערו לרבים ורבים מבקשים עליו רחמים".¹⁰ פסוק מפורש במשלי: "דאגה בלב איש ישחנה...".¹¹

¹ ראה שו"ע יו"ד רמה כב: "רב היושב בעירו ולומד לרבים, יכול חכם אחר לבא וללמוד גם כן שם...". וראה סעיפים מח ריא רלט.

² ראה סעיף קעז.

³ ראה סעיפים קעא קעב קעג קעט קפ ריא ריב.

⁴ ראה משנה עם פירוש הרמב"ם אבות א טז: "ואני אומר כי הדבור נחלק לפי חובת תורתנו חמשה חלקים, מצוה בו, ומוזהר עליו, ומרוחק ורצוי, ורשות... והחלק הרביעי הוא הרצוי, והוא הדבור בשבח המעלות ההגיוניות והמדעיות, ובגנות המגרעות משני הסוגים יחד, ולעורר את הנפש לזה בנאומים ובשירים והרחקתה מהם באותם הדרכים עצמם. וכן שבח החכמים וסיפור חשיבות מעלותיהם כדי לחבב הנהגותיהם בעיני בני אדם וילכו באורחותם. ולגנות את הרשעים ומגרעותיהם כדי להמאיס מעשיהם וזכרם בעיני בני אדם ויבדלו מהם ולא ילכו באורחותיהם".

⁵ אחיעזר קובץ אגרות ופרקי חיים ב סימן תסו. וראה חשבונות רבים עמ' 170: "מרן הגר"ח מברסק זיע"א הגדיר את משימת העיתון החרדי 'להשיב חורפינו דבר'". וראה עלינו לשבח בראשית עמ' תג: "אחד ממנהלי הסימנים החרדים אמר בכינוס מחנכים שבמקביל לשותפותו של בית הספר בחינוך הדור, כך יש לעיתונים חלק מכריע בענייני החינוך".

⁶ לפרקים עמ' שפה. וראה סעיפים ריד רטו.

⁷ דברי הגות והערכה עמ' 228.

⁸ ירושלמי עבודה זרה ג ג.

⁹ ויקרא יג מה.

¹⁰ בבלי מועד קטן ה א. בני הרב טוביה שלמה העיר שיש קשר בין דרשה זו ובין הדרשה שלאחריה: "וטמא טמא יקרא" - טומאה קוראה לו ואומרת לו פרוש". במקום שאתה מוצא את זכותו של המצורע לבקש שיתפללו בעבורו שם אתה מוצא גם את חובתו להפריש מאיסור.

מבארת הגמרא את הפסוק: "חד אמר ישחנה מדעתו וחד אמר ישחנה לאחרים", ומפרש רש"י: "ישחנה לאחרים - שמא ישיאוהו עצה".¹²

דרישה לצדק¹³ פשיטא לה לגמרא, שעל קיפוח יש למחות בקול רם - "איבעי ליה למצווה".¹⁴ בקהילות רבות היה מקובל שמי שמרגיש שנעשה לו עול רשאי להפסיק את התפילה בציבור כדי לתבוע את תיקון העול.¹⁵

מתן עצות¹⁶ בדברי התנאים והאמוראים כלולים עצות רבות בכל תחומי החיים ובכללם בעניני בריאות,¹⁷ תזונה,¹⁸ בטיחות, חינוך,¹⁹ כלכלה,²⁰ חברה,²¹ משפחה ועוד.²²

מידע כלכלי פרסום מוצרים²³

פוסק הרב זילברשטיין: "אם יערכו 'סקר שווקים' ויפרסמו פרסום אמת לאחר בדיקה מדויקת מי הם החנונים המוכרים סחורה איכותית וזולה, והרשימה תכיל את כל בתי המסחר, מותר, ואולי יש בכך גם מצוה, שהרי עושים חסד עם ציבור הלקוחות בעצה ובהדרכה נכונה".²⁴

פרסום שמם של מפקיעי שערים²⁵ או מוכרי מוצרים פגומים.²⁶

¹¹ משלי יב כה.

¹² רש"י בבלי יומא עה א ד"ה ישחנה לאחרים.

¹³ ראה בבלי סנהדרין קד ב: "לא אליכס כל עברי דרך", אמר רבא אמר רבי יוחנן מכאן לקובלנא מן התורה". החידוש של ר' יוחנן הוא שאין בקובלנא משום הרחור על מדותיו של הקב"ה, ראה מרגליות הים על אתר. וראה שו"ע או"ח תקמה יא; שו"ע חו"מ ה ב ועוד.

¹⁴ בבלי בבא בתרא קיח א. וראה בבלי בבא קמא קיד ב: "... באו בני אדם בתוך ביתו ועמד והפגין בלילה ואמר נגנבו כליי", ומפרש רש"י: "הפגין - צעק". וראה בבלי תענית יח א: "... הלכו ונטלו עצה ממטרוניתא... אמרה להם עמדו והפגינו בלילה. הלכו והפגינו בלילה...". וראה תוס' בבלי תענית יח א ד"ה הלכו והפגינו. על משמעות הפגנה בלילה ראה בבלי סנהדרין קד ב.

¹⁵ ראה שו"ע או"ח נד ג בהגה: "יומזה נתפשט מה שנהגו בהרבה מקומות לברך חולה או לקבול בבית הכנסת שיעשה לו דין בין ישתבח ליוצר, דכל זה מיקרי לצורך מצוה". וראה שו"ת חתם סופר או"ח פא המעיד שבצעירתו נהגו כך. על תקנה להפסיק מנהג זה ראה פנקס קהל וירונה ג שיא. על עיכוב קריאה בימינו ראה קריינא דאגרתא א קעח. מכתב משנת תשכ"א.

¹⁶ ראה סעיף קסט.

¹⁷ ראה, לדוגמא, בבלי שבת קט ב - קכ ב; שם קלג ב; בבלי יומא פד א; בבלי עבודה זרה כח א - כט א.

¹⁸ ראה סידור בית יעקב הנהגת הסעודה דף קיג ב.

¹⁹ ראה בבלי יומא עט ב.

²⁰ ראה בבלי בבא מציעא מב א: "ואמר רבי יצחק: לעולם ישליש אדם את מעותיו, שליש בקרקע ושליש בפרקמטיא ושליש תחת ידיו". וראה שם קז א "ברוך אתה בשדה וכו' - שיהו נכסיד משולשין: שליש בתבואה, שליש בזיתים ושליש בגפנים". וראה אבדר"ן נוסחא א פרק ג: "רבי דוסתאי ברבי ינאי אומר אם בכרת וזרעת ברביעה ראשונה שוב ולך זרע ברביעה שנייה...". וראה בבלי חולין פד א. וראה סידור בית יעקב הנהגת דרך ארץ ומשא ומתן דף קיא א. על עצות שלא להגיע לידי עניות ראה שו"ע או"ח קפ ד; ערוך השלחן קעט ט; משנה ברורה קס ס"ק נב. חשוקי חמד ברכות עמ' שטו, חיזוק למניעת עניות.

²¹ ראה בבלי ברכות ה ב: "א"ר עקיבא אוהב אני את המדיים כשיועצים אין יועצים אלא בשדה".

²² ראה סעיף רעט.

²³ ראה רש"י בבלי בבא מציעא צט ב ד"ה ודמי ברזנייתא. וראה תוספתא דמאי ה ב: "גוי שהיה ציוח ואומר בואו וקחו לכם פירות עזק". וראה ויקרא רבה טז ב: "כמעשה רוכל... שהיה מכריז...".

²⁴ חשוקי חמד שבת עמ' תרעא.

²⁵ ראה חשוקי חמד יומא עמ' תקלט: "שאלה ראובן נכנס לחנות של פירות וירקות... כשראה את המחירים הגבוהים... הרים קולו וצעק על המוכר, רשע למה אתה מפקיע שערים... תשובה... נראה דהצועק פטור, כיון

מידע רפואי פוסק האגרות משה בענין בדיקת טאי זקס: " ... מן הראוי למי שצריך לישא אשה לבדוק את עצמו. ולכן טוב לפרסם הדבר ע"י עתונים ואופנים שידעו העולם שאיכא בדיקה כזו".²⁷ הרב זילברשטיין פוסק: "ונראה שיותר למדינה מתוקנת ומסודרת, להתקין תקנות שיפורסמו שמותיהם של רופאים מזלזלים בביקוח נפש...".²⁸

מידע מדעי אומרת הגמרא: "חכמי ישראל אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובלילה למעלה מן הרקיע. וחכמי אומות העולם אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובלילה למטה מן הקרקע. אמר רבי: ונראין דבריהן מדברינו".²⁹

מידע אקטואלי כותב השבות יעקב: "ועל דבר קריאת הנייצטונג בשבת אפשר לומר שסוברים דהא דפסק דאסור לקרות בספרי מלחמות היינו מלחמות הקודמין הישנים שאין בהם צורך לקרוא בהם עכשיו, אבל בתוך כתב התחדשות שנדפסים מקראות של זמנים הללו שיש בהם כמה צרכי בני אדם לידע באיזה מדינה שהוא מלחמה או שאר מקראות רעות ח"ו ואולי אפשר להציל איזה דבר על ידי איזה פעולה וכיוצא בזה נראה לי דליכא בזה איסור קריאה משום שטרי הדיוטות".³⁰ כותב הרב שמחה זיסל מקלם: "... האיש אשר אין לו תשוקה לדעת חדשות באמת חסרון הוא. כי זה מורה שהוא אינו מרגיש. כי המרגיש ירצה לדעת מהמעשה שנעשה בעולם כי על זה חננו השי"ת דעה בינה והשכל למצוא כמה שיוכל מה שנעשה תחת השמש... מי שאין לו תשוקה לדעת הלא מופת חותך הוא שאינו בגדר אדם כלל וכלל".³¹

טובת המדינה

ביקורת על הפרנסים כותב ר' נחמן מברסלב: "כשפרנסי הדור ומנהיגי הדור מתגאים, אזי הקב"ה מקים עליהם בני אדם שיחלוקו וידברו עליהם, כדי שלא יזווחו דעתם עליהם".³²

שהמוכר באמת הפקיע שערים, אמנם ראובן לא עשה טוב שצעק עליו בקול גדול, דהיה לו קודם לומר את זה בשקט... אולם אין עליו כל עונש, כיון שהמפקיע שערים באמת נקרא רשע...". נראה שיש לדון על יזמה לעשות חרם צרכנים גם מצד דיני לשון הרע, ראה חפץ חיים רכילות ט יא ט יג. מסתבר על כן, שעל היוזם חרם כזה לקבל רשות ממורה הוראה. וראה סעיף רנט הערה 17.

²⁶ ראה חשוקי חמד ברכות עמ' שס: "ומעשה באדם שקנה מכונית ונמצאה פגומה, ותיקנה המוכר אך הלוך לא היה מרוצה, והוא בא לשאול האם מותר לו להחזיק שלט גדול בידיו, אשר כתוב בו: כל העומד לקנות רכב מחברה זו יבוא תחילה להתייעץ עמי... והשבנו לו שאסור לתלות שלט כזה בלי רשות בית דין. ואם המוכר הוזמן לדין תורה וסירב להתדיין, מותר לפרסמו".

²⁷ שו"ת אגרות משה אבן העזר ד י.

²⁸ שיעורי תורה לרופאים מז.

²⁹ בבלי פסחים צד ב. וראה סעיף עא.

³⁰ שו"ת שבות יעקב ג כג. וראה ערוך השלחן או"ח שז ט. וראה הקדמה לשו"ת אגרות משה ח עמ' 17: "משנות נעוריו היתה לרבנו ידיעה מקיפה ועמוקה בהיסטוריה – עולמית ורוסית, בפוליטיקה והוויות העולם... כשהיה בארצות הברית היה מקפיד לקרוא עתון מדי יום כדי לדעת את המתרחש בעולם, ובמיוחד היה עוקב אחר הנעשה בארץ ישראל". לעיתים מסתמכים מורי הוראה על המסופר בעתונים. ראה שו"ת תשובות והנהגות א תשסז המצטט עתון היוצא באנגליה (Jewish Chronicle) ועתון היוצא לאור בבומביי (מומביי) בדיון על יהדותם של עדת בני ישראל וראה גם שם ב תרפה.

³¹ חכמה ומוסר ב סימן קצו. וראה The Wealth and Poverty of Nations עמ' 134 עד כמה תרמה הסקרנות היהודית והנכונות לחשוב באופן מקורי ושונה מהאחרים להתפתחות המדע והמסחר בפורטוגל ועל השלכות גירוש היהודים על ירידת מדינה זו.

³² ליקוטי מוהר"ן צה. וראה סעיף קנא וסעיפים רא – רה.

החפץ חיים פוסק, שבתנאים מסוימים מותר לומר לשון הרע ורכילות: "אם רואה שאנשי העיר רוצים למנות לאחד בעיר באיזה התמנות, ומוטעין בו טעות גדול".³³

ביקורת מאפשרת לפרנסים לדעת מתי עליהם להסביר את צעדיהם ולגייס תמיכה ציבורית.³⁴

קידוש השם³⁵ אומרת הגמרא: "מפרסמים את החנפים מפני חילול השם".³⁶

על בתי הדין לודא שלא מנצלים את חופש הבטוי באופנים שהתורה והחוקים אוסרים.³⁷

לאור חיוניות חופש הבטוי על הפרנסים לעודד אותו, להגן עליו, ולהבטיח שאזרח שהשתמש בזכות זו לא יפגע.

פרנסים אינם רשאים לפגוע באופן שרירותי בחופש הבטוי. המעכב את החכם מלדרוש לפני הקהל נדון כמי שמעכב את הרבים מלעשות מצוה.³⁸

רק לבית דין סמכות להטיל על יחידים הגבלה כל שהיא על חופש הבטוי.³⁹

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות לחופש הבטוי.⁴⁰

*

פרופ' דינשטיין כותב: "חופש ההתבטאות פירושו הזכות לתת בטוי לרעיונות מכל סוג ולספק מידע בכל צורה ודרך: בדיבור בעל פה, בכתב, בדפוס, באמצעים אמנותיים וכיו"ב. החופש מקיף את כל אמצעי התקשורת, והוא מגן על נאום פומבי או שיחה פרטית; מכתב או מאמר; ספר או עיתון; שידור רדיו או תוכנית טלוויזיה; סרט או הצגה; צילום או ציור; תקליט או זמר; בדיחה או קריקטורה".⁴¹

חכמי מדעי המדינה קובעים שחופש הבטוי תורם לתחומים הבאים

- גיבוש דמוי עצמי חיובי⁴²

³³ חפץ חיים, לשון הרע כלל ה באמ"ח ח. וראה חפץ חיים לשון הרע ד יא באמ"ח מד.

³⁴ ראה משך חכמה שמות ו יד: "... כן בחר השי"ת כי יהיו מבקרים אחרי פעולות משה ומהרהרים אחריו בכל נטיה לרעה, כדי שלא יהיה שום פקפוק בנבואתו לדורות הבאים אחריו".

³⁵ ראה, לדוגמא, סעיף רכא על פרסומים מדעיים.

³⁶ בבלי יומא פו ב.

³⁷ ראה סעיפים ריט רכ.

³⁸ ראה שיירי כנסת הגדולה שו"ע יו"ד שלד הגהות הטור ס"ק קלט.

³⁹ ראה סעיף צט.

⁴⁰ ראה סעיף ריט. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה עמ' 5 – 16 סעיף 16: "ערובה ניתנת בזה לחופש הדבור ולחופש הדעה בכתב וכל צורת הבעה אחרת". מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם. וראה סעיף רי.

⁴¹ ראה הה"מ 869.

⁴² ראה 16.6 Constitutional Law.

- הבעת מצוקות והצעת פתרונות למצוקות⁴³
- מניעת תחושת תסכול העלולות לגרום לאלומות
- הכרת אמיתות חדשות⁴⁴
- פרסום מידע בכל התחומים
- פרסום רעיונות חדשים שיש בהם כדי לתרום לחברה
- ביקורת על מוסדות השלטון⁴⁵
- גיבוש דעותיהם של אזרחים המאפשרת להם לממש את זכותם בבחירות דמוקרטיות⁴⁶

הצהרת זכויות האדם והאזרח שהתקבלה בצרפת לפני למעלה ממאתים שנה קובעת: "ההבעה החפשית של המחשבות והדעות היא אחת הזכויות היקרות ביותר של האדם".⁴⁷

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת: "כל אדם זכאי לחירות הדעה והבטוי".⁴⁸ כמעט כל המדינות כוללות בחוקותיהן הוראה בדבר ההכרה בחופש הבטוי.⁴⁹ חלקן מפרטות ומציינות במפורש את חופש האמנות,⁵⁰ את החופש האקדמי⁵¹ ואת חופש הבטוי באמצעי תקשורת.⁵² חלק מהמדינות קובעות בחוקתן שיש להקים שירותי רדיו וטלוויזיה ציבוריים⁵³ ולהבטיח את עצמאותם.⁵⁴ חוקת פאראגוואי מציינת שחופש העתונות נוגע לא רק למוציאים לאור אלא גם לעתונאים, ושאינו עתונאי לא ידרש לכתוב בניגוד למצפנו.⁵⁵ חוקות אחדות קובעות שאין לדרוש מעתונאים לגלות את מקור המידע שלהם.⁵⁶

⁴³ ראה 16.6 Constitutional Law המביא את דברי השופט ברנדייס (Louis Brandeis).

⁴⁴ ראה 16.6 Constitutional Law המביא את דברי מיל (J. S. Mill) בספרו על החירות (On Liberty).

⁴⁵ ראה 16.6 Constitutional Law.

⁴⁶ ראה The Constitution of Liberty עמ' 109. וראה הנסיך פרק 23.

⁴⁷ חירות ומשטר מסמך 6, הצהרת זכויות האדם והאזרח בצרפת משנת 1789 סעיף יא.

⁴⁸ הכרזה סעיף יט. חירות האמונה היא אחת מארבע החירויות הנזכרות בנאומו של רוזוולט, והיא מנויה בין החירויות הבסיסיות הנזכרות בהקדמה להכרזה, ראה סעיף קנט הערה 47. הערת הרב נבנצל: "אבל צריך לשמור על זכויות יוצרים". וראה סעיף ריד.

⁴⁹ התוספת הראשונה לחוקת ארצות הברית קובעת: "הקונגרס לא יחוקק חוק... מגביל את חופש הדיבור, את העיתונות או זכותם של בני אדם להתכנס בדרכי שלום ולדרוש מן הממשל תיקון של מעוות". וראה ICL חוקת שבדיה 1 2 (1) שלכל אזרח מובטח חופש הבטוי, הכולל חופש להעביר מידע, לבטא רעיונות, דעות ורגשות בין בעל פה בין בכתב, באמצעות תמונה או בכל דרך אחרת. וראה שם חוקת נורבגיה 100.

⁵⁰ ראה ICL חוקת שוויצריה 21 שיובטח חופש בתחום האמנות.

⁵¹ ראה ICL חוקת יפן 23; חוקת ספרד 27 (10); חוקת פינלנד 13 (3).

⁵² ראה ICL חוקת פורטוגל 38 (2) c שלכל אחד הזכות להדפיס עתון או כל פרסום אחר ללא התחשבות בכל רשות אדמיניסטרטיבית.

⁵³ ראה ICL חוקת פורטוגל 38 (5), שעל המדינה להבטיח את קיומם ופעולתם של שירותי תקשורת ציבוריים.

⁵⁴ ראה ICL חוקת פורטוגל 38 (4), שהמדינה תבטיח את החירות והעצמאות של תקשורת ההמונים כנגד כוחות פוליטיים וכלכליים. ראה ICL חוקת שוויצריה 17 בו מובטח חופש כלי התקשורת מכל הסוגים, בו נאסרה צנזורה וזכות העורכים לסודיות מובטחת.

⁵⁵ ראה ICL חוקת פאראגוואי 29 ובין השאר נאמר שם שלא תהא צנזורה, שאיש לא יכריח עתונאי לכתוב בניגוד למצפנו ועוד.

⁵⁶ ראה ICL חוקת פאראגוואי 29 (1); חוקת מקדוניה 16 (6).

ריט. הגבלות

התורה מגבילה את חופש הבטוי, חופש הדעה ואת חופש קבלת המידע הפוגעים ביעודיה¹

טובת היחיד

אמונה
 כותב רב סעדיה גאון: "שכל העבירות יש להן תשובה, חוץ משלש, מי שהתעה בני אדם בדעה רעה שהעמיד..."² פוסק הרמב"ם: "ספרים רבים חברו עובדי כוכבים בעבודתה היאך עיקר עבודתה ומה מעשיה ומשפטיה, צונו הקדוש ברוך הוא שלא לקרות באותן הספרים כלל ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה..."³ כותב הראי"ה קוק: "והדעות הרעות, צריך אדם להתגבר עליהן בכח שכלו, ואם אינו יכול לברר לעצמו... כיון שהם גורמים הירוס בחיי החברה, על כן, יש כח להכריח שלא ידבר בהם באזני זולתו, שזהו דבר מעשי, וכשישמור זה ממילא יבוא להכרת האמת."⁴

מצוות
 פוסק הרמב"ם: "ארבעה מהן עון גדול והעושה אחד מהן אין הקב"ה מספיק בידו לעשות תשובה לפי גודל חטאו. ואלו הן ... (ב) והמטה את חברו מדרך טובה לרעה כגון מסית ומדיח."⁵

פוסק השלחן ערוך: "... ובדברי חשק, איכא תו משום מגרה יצר הרע; ומי שחיברן ומי שהעתיקן ואין צריך לומר המדפיסן - מחטיאים את הרבים."⁶ מוסיף המשנה ברורה: "וכן מוכרי ספרים הסוחרים בענינים כאלו וממצאים אותם לקונים לקרות בהם בכלל זה."⁷ כותב הראי"ה קוק: "אי אפשר לחיים בלי מדע, בלי שירה, בלי יופי, אבל אפשריים הם – וביחוד לישראל – להיות בלי נבלה, בלי סרחון רשע ובלי טומאות בשר ורוח."⁸

פרסום לצורך שיווק של חפצים המיועדים לשימוש האסור על פי התורה⁹ או פרסום על מסחר בשבתות ובמועדי ישראל.

פרסום דברי חנופה לרשעים או לעבריינים.¹⁰

פגיעה בזולת¹¹
 אומרת הגמרא במסכת סנהדרין: "אמר רב חסדא אמר רבי ירמיה בר אבא: ארבע כיתות אין מקבלות פני שכינה... כת שקרנים... כת מספרי לשון הרע."¹²

¹ ראה סעיפים קסג רכא רכד.

² הנבחר באמונות ובדעות מאמר חמישי ו.

³ רמב"ם עבודה זרה ב. ב. וראה סעיף קסג. על חופש דת ראה סעיף רי.

⁴ אגרות הראיה א פט.

⁵ רמב"ם תשובה ד א.

⁶ שו"ע או"ח שז טז. וראה א"ת ערך חכמות חיצוניות, ג. ספרים חיצונים

⁷ מ"ב שם ס"ק סא. וראה שם שעל כגון זה נאמר "גדול המחטיאו יותר מן ההורגו".

⁸ מאמרי הראי"ה בעמ' 506.

⁹ לפני עור עמי רפד. ראה לדוגמא שו"ת יביע אומר ה אבהע"ז ה בענין פרסומת לפאה נכרית. וראה שו"ת שבת הלוי י רצה: "אשר נשאלתי לחוות דעתי העני' דעת תורה בענין מנהג העישון סיגרים וסגריות... היות שכאמור המנהג הרע הזה הוא מזיק עצום, על העתונים מעתה לא לפרסם פרסום מודעות מסחריות עבור המעוניינים לכך למען בצע כסף".

¹⁰ ראה סעיף קעט.

¹¹ ראה סעיף קסו. על איסור קללה ראה רמב"ם סנהדרין כו א.

¹² בבלי סנהדרין קג א. וראה העמק דבר בראשית לז ב. וראה סעיף סו.

אומרת הגמרא במסכת סוכה: "ובשביל ארבעה דברים מאורות לוקין על כותבי פלסתר..."¹³, ומפרש רש"י: "שטרות מזויפים ומכתבי עמל, לשום דופי על אדם, לכתוב בשמו מה שלא צוה".¹³ כותב הרמב"ם: "... הוזהרנו מלהונות זה את זה בדברים, והוא שנאמר לו דברים המציעים אותו המחרידים אותו..."¹⁴.

בשנייטאך נתקבלה החלטה: "כל ב"ב מצווה ומופקד ומוטל עליו לצוות לאנשי ביתו וישימו רסן לתוך פיהם לשמור פיהם ולשונם מלגלות דברים לאותן שאינם בני עמינו בדברים שהפירסום היזק לנו".¹⁵

פוסק הרב זילברשטיין: "... נראה שאסור לפרסם שמו של מתאבד זה, משום שעלול לפגוע במשפחתו ולהביא עליהם קלון ונזק... ויש בזה איסור לשון הרע... ואם כן הפרסום על חולה האיידס אסור בתכלית. והדבר גם יגרום לכך שחולי האיידס לא יבאו לקבל טיפול רפואי, ויסכנו את הרבים ח"ו..."¹⁶.

טובת הכלל שנינו: "ששה דברים עשה חזקיה המלך... גנז ספר רפואות", ומבאר הרמב"ם: "שהיה ספר שיש בו הרכבת סמים המזיקים... וכאשר קלקלו בני אדם והיו הורגים בו גנזו".¹⁷ אומרת הגמרא: "שלחה להם אסתר לחכמים קבעוני לדורות. שלחו לה קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות".¹⁸ יש הסוברים שרבי לא ייחד מסכת מיוחדת לדיני חנוכה מפני חשש זה.¹⁹

פסוק מפורש בתורה: "ונשמרת מכל דבר רע", ומפרש המשך חכמה: "לא רחוק לומר שכוונת הפסוק שלא לגלות מסתורין של המלחמה ושלא לספר ארחם ורבעם לשום איש".²⁰ כותב החוקת עולם: "כל המגלה סוד המדינה הוא יהיה בעונש היותר חמור... והלא הוא מסור שיש להרגו אפילו ביום הכיפורים שחל להיות בשבת כי הוא מוסר בטחון המדינה וכל אזרחי ותושבי המדינה הם נמסרים על ידו".²¹

פוסק רב האי גאון: "... ולא יהא מפחיד בני אדם באמרו תבואה מועטת בעולם".²²

טובת המדינה הפוגע בכבוד מלך נדון כמורד במלכות.²³ כותב הרב שמואל ארקיוולטי: "דעו, כמו לא יאות לשופט עקשותו גם לא ישובחו מעשיו הגרועים כן לא יאות לנגידי עם ידעו מצפוניו בסתר לספר בגנותו ולהרהר אחר מדותיו בגלוי פן יבאיש עם הארץ ריחו

¹³ רש"י בבלי סוכה כט א.

¹⁴ ספר המצוות ל"ת רנא. וראה רמב"ם דעות ז ה. וראה חשוקי חמד ברכות עמ' מג.

¹⁵ פנקס קהילת שנייטאך עמ' 166 אות כ.

¹⁶ שיעורי תורה לרופאים סה. וראה עשה לך רב ג מח, שיש לאסור פרסום שמות חשודים.

¹⁷ משנה עם פירוש הרמב"ם פסחים ד י.

¹⁸ בבלי מגילה ז א. וראה רש"י על אתר.

¹⁹ ראה צניף מלוכה עמ' 180 בשם הרב ראובן מרגליות.

²⁰ משך חכמה דברים כג י. וראה שם דברים כג יז, שמטעם זה אין מאפשרים לגר תושב לגור בישוב ספר.

²¹ חוקת עולם ב עמ' 360.

²² ספר המקח והממכר שער ס אות ז. וראה בבלי יומא נב ב: "שלא להבעית את ישראל", וראה שם כג ב. וראה אגרות ר' חיים עוזר רנו, תקנות בזמן המגפה בוילנא: "... אך צריכים להזהר לא להכנס לפחד ובהלה ולא להבהיל אחרים..."

²³ ראה סעיף רא.

ויסיר מעל פניו מסוה יראתו".²⁴ כותב הרב צבי יהודה הכהן קוק: "המחרף מלכות ישראל הוא כמחרף מלכות השם, וכבוד זה לא ניתן למחילה... כשם שדמם ישראל לא יהא הפקר כך כבוד ישראל לא היה הפקר".²⁵ הוא הדין לגבי פגיעה בכבודה של ארץ ישראל.²⁶

קידוש השם כותב הרב יעקב ישראל פינצ'י מפני מה ראוי לדעתו לאסור את הדפסת ספר הזהר: "אין להדפיס אותה פן לא יבאו לידי אנשים שאינם הגונים... ופן ח"ו יבא גם כן בידי האומות ויעתיקו אותה בלשונם לעשות בהם מעשים כרצונם, נמצא שאין לך חילול השם יותר מזה. גם אין להדפיס שום ספר של קבלה משום סכנה, וחמירא סכנתא מאיסורא".²⁷

על מערכת אכיפת החוק לודא שחופש הבטוי, חופש הדעה וחופש קבלת המידע אינו מנוצל לרעה.²⁸

על הפרנסים לתקן תקנות במגמה זו.

אמונה כותב הרשב"א: "לשון החרם אשר החרמו חכמי ברצלונה. כל המלעיגים על דברי חכמים רבותינו וחכמי התלמוד. וכל הדורשי' בהגדות של דופי וכל המנאצים דברי התורה למינות בציורם הכוזב כדי לעקור מה שכווננו בהם רבותינו ז"ל. והחרמו גם כן כל הספרים אשר נמצאו בהם אחת מן ההרסות הנזכרות בטופס החרם וכל המחזיקי' בהם... והנה אנחנו מסכימים ובגזרת עירין ובמאמר קדישין מנדן האנשי' הפושעי' שהם כאלה כאחת מאלה. ומחרימים בבית דין של מעלה ובבית דין של מטה וירדו מטה עד ישובו בתשובה שלימה ולא ישובו עוד לכסלה. ולא ישימו בתורה ובדברי רבותנו ז"ל בעלי התלמוד תהלה. והספרים שחקקו אחת מאלה בתוכם אנו דנין הבעלים כמין. והספרים כספרי קוסמין והרי הם והמחזיק בהם בנדוי ובחרם כיוצא בהם עד שישרפום ולא יזכרו עוד בשמם".²⁹

כותב השבות יעקב: "ספר שנמצא בו איזה דברים שלא כהוגן ששותרים לדברי תורה שראוי לגנוז כל הספר אף שימצא בו גם דברים נכונים וישרים למוצאי דעת".³⁰ פוסק האגרות משה: "וא"כ בספר של אחד מרבותינו שרשעים זייפו וכתבו שם כשהעתיקו את הספר דברי כפירה להטעות את העולם בכוונה שיאמרו שהצדיק הגדול ח"ו כתב זה, שודאי אין לסמוך על מה

²⁴ מעין גנים צנור רביעי י (תשובת המלך). וראה ירושלמי תענית ד ב: רבי הוה ממני תרין מינויין... מדדמך פקיד לבריה אמר לא תעביד כן... ולמה לא מניתיה הוא... אמר רבי לעזר בי רבי יוסה על שהשיבו טעם ברבים". וראה בבלי זבחים קב א חידושי מהרש"א ד"ה אמר ר"ל סטרו ויצא, שהתורה לא כתבה על הסטירה שנתן משה רבינו לפרעה משום כבודו של המלך.

²⁵ נתיבות ישראל ב עמ' רלח.

²⁶ הערת הרב נבנצל: "שהוא חטא המרגלים". וראה אם הבנים שמחה עמ' כ בשם המהר"ם חאגיז: "כל מי שיוציא שם רע על הארץ ילקה בגופו".

²⁷ הרב שמחה אסף, "לפולמוס על הדפסת ספרי קבלה", סיני ח עמ' שסא. וראה שמונה קבצים א תרסא. הדברים אמורים לא רק לגבי ספרים. פעמים רבות פרנסי קהילות לא פרסמו החלטות שהתקבלו מחשש עינא בישא של השלטון הזר. וראה The Separate Republic פרק שני המסביר מפני מה החליטו פרנסי ויניצה לתרגם לאיטלקית את החלטות הקהל.

²⁸ ראה סעיפים קסו קעב. וראה אגרות הראיה ב תמה.

²⁹ שו"ת הרשב"א א תיז. וראה סעיף רכד.

³⁰ עיון יעקב, עין יעקב על שבת יג א.

שנוציא משם מה שראינו דודאי אפשר שהרבה דברים לא ראינו לפום ריהטא וצריך גם לבער ממש גם ע"י שרפה".³¹

חנופה לרשעים כותב הרב גרינוולד: "בכמה קהלות העמידו משגיחים שישגיחו על נוסח המצבה שהאבלים רוצים לחקוק על מצבות אבותם, שלא להרבות בתוארים ובגוזמאות...".³²

פגיעה בזולת בקראקא תקנו: "וכן אם מישהו יחבר שיר שיקניט את הזולת או יגיד דברים או יכתוב עלבונות – יקנסו אותו...".³³ באיזמיר תקנו: "שום בר ישראל לא יוכל לכתוב לא אגרת ולא שום נייר כתוב בשום צד ואופן בלתי הזכרת וחתמת שם הכותב".³⁴

פגיעה בפרנסים במעהרין החליטו: "ואם המצא ימצא ח"ו שא' מן האלופים ר"מ עבר על תקנה... הרי זה מחויב ליתן קנס עשרים אדומים הגריים... אם לא יבורר כך, או איזה יחיד הביא כזאת בפני הרב מדינה יצ"ו ואינם יכולים לברר כי כן הוא, אזי גדול עונו מנשוא... ויחרצו את דינו... בחרמות ושמטות ונידויים וחרפות וביושים למען יהיה זכרון לדורות, שלא להוציא לעז ח"ו על האלופים וקצינים ראשי מדינה יצ"ו, להבאיש ריחם ח"ו ולא יזידון עוד".³⁵

"זאת התורה לא תבטל",³⁶ אולם מאז ומתמיד הגבלת חופש הדעה, חופש המידע וחופש הבטוי קשה ביותר. בעת שרמת החיים גבוהה ולאנשים יש זמן פנוי רב הגבלת חופשים אלו כמעט בלתי אפשרית. פוסק ערוך השלחן: "... דברי הבלים שיש בהם שחוק וקלות ראש, וק"ו דברי עגבים עון גדול הוא ובעוה"ר נתפשטו עתה בדפוסים ואין ביכולת למחות בידם".³⁷ כותב הראי"ה קוק בספרו אורות: "כשהחיים פורחים, כשיש להם גלויי היצירה והמדע הראויים, אי אפשר כלל שהדעות תהיינה קבועות רק על פי מטבע אחת וסגנון אחד".³⁸ כותב הראי"ה קוק באגרת: "רחוק אני מלדרוש שלטון על דיעותיו של איזה איש שיהי, שהוא בימינו דבר שאינו נשמע".³⁹

הגבלות על חופשים אלו עלולות גם לגרום לתוצאות קשות. כותב המלכי בקדש: "איני מתנגד לחופש מצד הממשלה להדיבור והכתיבה, כי המתג והרסן ביד עריצים מגדיל את החשך ומגרה את הרוח הכלוא בבתי כלאים להתפרץ כמו שגרמו חקי הפרובישאן ליתר שכרות".⁴⁰

לאור ריבוי הפרנסים הפועלים שלא לשם שמים,⁴¹ אף יש לחשוש שאמצעים שנועדו להגבלות חופש הבטוי והדעה ינוצלו באופן שרירותי.⁴²

³¹ שו"ת אגרות משה יו"ד ג קטו.

³² כל בו אבלות עמ' 380.

³³ יהודי פולין וליטא עד שנת ת"ח (1648) עמ' 479, תקנה משנת שני"ה לפ"ק.

³⁴ משא חיים, תקנות (איזמיר) א. כיו"ב ראה שו"ת לב חיים ב קנב; שו"ת באר משה ו קסא.

³⁵ תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק קיז. וראה סעיף רה.

³⁶ ראה סעיף עג.

³⁷ ערוך השלחן או"ח שז ט.

³⁸ ראה אורות, אורות התחיה ג.

³⁹ אגרות הראיה א יח.

⁴⁰ חידושי הרח"ה למסכתא הוריות ב חליפות מכתבים א. חוקי הפרובישאן (Prohibition of alcohol) = איסור מכירת משקאות חריפים. הרי זה מעין פסק השו"ע יו"ד רמ יט "אסור לאדם להכביד עול על בניו ולדקדק בכבודו עמהם שלא יביאם לידי מכשול".

משום כך יש לשקול כל הגבלה על חופש קבלת מידע ביותר מתינות מבעבר.⁴³ למרות זאת, בסיכום תגובות רבנים לחוקה המוצעת למדינת ישראל כותב ד"ר פלדמן: "הרב הראשי עוזיאל מציע להוציא מחופש הדיבור והכתב פרסומי דעות של כפירה באלקים או השמצה ולגלוג על אחת משלש הדתות... הרא"י אונטרמן אומר שצריך להוסיף שיחרות זו לא תחול על דברי לעג ולגלוג נגד האלקים ונגד נביאיו".⁴⁴ הרב הרצוג כותב: "לדעתי צריך להכניס ביוצאים מן הכלל... גם פרסומים המעליבים את הדת ונציגיה... או השמצת כהניה וראשיה בתור סוג... החוקה האירית, גם היא דמוקרטית, ושום אדם לא פקפק בדמוקרטייתה ואף על פי כן היא אוסרת את הפרסום 'בדפוס או בעל פה של חירוף וגידוף'".⁴⁵

הרב שטרן מציע להגביל את חופש הבטוי: "... יש לאסור כל מיני דבור וכל מיני כתב או משחק תיאטראות שהם מחללים הצניעות של עם ומדינת ישראל וזו מן התורה לשום מפקחים על הפרסומים הללו שלא יהיו בתוכנם שום נבול פה ודין זה שוה בין בעל פה ובין בכתב או בכל אופני הפרסום".⁴⁶ עוד פוסק הרב שטרן: "כשם שאסור לדכא זכות האדם בעצמו כל שכן שאסור לאדם לעשות תעמולה והתערורות כללית לדיכוי זכויותיהם של בני אדם".⁴⁷

*

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת: "הכל זכאים להגנה שווה מפני כל הפליה המפירה את מצוות ההכרזה הזאת ומפני כל הסתה להפליה כזו".⁴⁸ עוד קובעת: "לעולם לא ישתמשו בזכויות ובחירויות אלה בניגוד למטרותיהן ולעקרונותיהן של האומות המאוחדות".⁴⁹

⁴¹ ראה סעיף מז.

⁴² ראה סעיף קנ. על צנוורה ראה בסעיף הבא.

⁴³ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה עמ' 5 – 16 סעיף 16: "ערובה ניתנת בזה לחופש הדבור... חרות זו לא תחול על פרסומי עלבון, לעג או חילול צניעות, ולא על פרסום דברים אשר תכליתם היא לעורר איבה גזעית או דתית או להסית למעשי אלימות ופשע, ולא על פרסום דברי תעמולה לדיכוי זכויות אדם וחרויות יסוד או למגור השלטון הדמוקרטי, ולא על פרסום דברים המגלים את סודות הגנת המדינה". וראה חוק העונשין של מדינת ישראל סעיף 173: "העושה אחת מאלה, דינו – מאסר שנה אחת: מפרסם פרסום שיש בו לפגוע פגיעה גסה באמונתם או ברגשותיהם הדתיים של אחרים; משמיע במקום ציבורי ובתחום שמיעתו של פלוני מלה או קול שיש בהם כדי לפגוע פגיעה גסה באמונתו או ברגשותיו הדתיים".

⁴⁴ תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 42.

⁴⁵ תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 24.

⁴⁶ חוקת עולם ב עמ' 354. וראה שו"ת באר משה ב סד: "... כי העתונים לעת עתה מלאים מצילומים של שחץ וגם כתובים שם רציחה של חיבה ואהבה וכיו"ב הרבה מאד, וכל זה בכלל שחוק וקלות ראש...". וראה שו"ת משנה הלכות יב מ. וראה בנין אב ב עז: "ואמת תהי נעדרת". על תעמולה ופרסומת בעולם התורה". וראה שם ב עח: "האם השיטות החדשות של הפרסומאים הסגנון ודרכי התעמולה נבדקו לאור ההלכה ותואמות הם את דרך המוסר כדי להשתמש בהם גם בתורה ומצוות?" וראה סעיף רס הערה 36.

⁴⁷ חוקת עולם ב עמ' 359.

⁴⁸ הכרזה סעיף ז.

⁴⁹ הכרזה סעיף כט (3).

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות קובעת: "שימוש בזכויות... נושא עמו חובות מיוחדות ואחריות מיוחדות. לפיכך יכול שיהא כפוף להגבלות מסוימות, החייבות, מכל מקום, להיקבע במפורש בחוק והנדרשות (1) לשם שמירת זכויותיו או שמו הטוב של הזולת. (2) לשם שמירתם של הבטחון הלאומי, של הסדר הציבורי (תקנת הציבור) של בריאות הציבור או של מוסר הציבור".⁵⁰ עוד היא קובעת: "כל תעמולה למלחמה תיאסר על ידי החוק. כל הטפה לשנאה לאומית, גזעית או דתית המהווה הסתה להפליה, לפעולת איבה או לאלימות תאסר על ידי החוק".⁵¹

חוקות רבות מנסחות את הגבלת חופש הבטוי על פי עקרונות אלו.⁵² מלבד זאת, חוקות של כמה מדינות מתירות להגביל את חופש הבטוי, כאשר הוא נועד למנוע מונופול של תאגידי תקשורת,⁵³ וניצול לא הוגן של התקשורת על ידי גופים כלכליים גדולים.⁵⁴ במדינות אחדות נדרשים אמצעי התקשורת לתת לאזרח נפגע מהם אפשרות לתגובה.⁵⁵ כמו כן נדרשים אמצעי התקשורת, בעיקר הממלכתיים, לאפשר בטוי לאופוזיציה, לאיגודים כלכליים, לאיגודי עובדים וכד'.⁵⁶ בפורטוגל מורה החוקה להקים רשות עליונה שתפקח על עצמאות התקשורת ועל הגינותה.⁵⁷

פאראגוואי מותר לבקר חוק אך אסור לתמוך באי ציות לחוק.⁵⁸

במדינות רבות מקובל שמותר לפגוע בחופשים, ובכללם בחופש הבטוי אם קיים צורך חיוני ברור ומייד למנוע פגיעה ברבים או ביחידים.⁵⁹

⁵⁰ כתבי אמנה 1040 19 3. וראה סעיף 18 3 שניתן להגביל את חופש המחשבה המצפון והדת מנימוקים אלה. וראה החוקה האמריקאית עמ' 110 – 111 וכן obscenity (2008), EB, שיש מקום להגביל את חופש פרסום ספרים וכד' שיש בהם דברי תועבה וכיו"ב אם החומר חסר ערך ספרותי רציני, אמנותי, פוליטי או מדעי.

⁵¹ כתבי אמנה 1040 20 1-2. וראה ההח"מ 869.

⁵² ראה ICL חוקת רומניה 30. וראה שם חוקת שוויצריה 36 (2) הקובעת שיש להטיל רק מגבלות מנימוק של טובת הציבור ושל הגנה על זכויות של אחרים. ראה שם חוקת נורבגיה 100 שניתן להעניש מי שביזה במתכוון את הדת או את המוסר. בכמה מדינות התקבלו חוקים המגבילים את חופש הדבור, ובכלל זה בבתי הנבחרים, אם קיים חשש להשפעה על תוצאות דיון משפטי - "סוב יודיצה" (Sub judge). בארצות הברית קיימת הוראה, אם כי היא אינה חוקתית, האוסרת על אזרחים פרטיים לנהל משא ומתן מדיני עם נציגי מדינות אחרות וזאת מתוך מגמה להשפיע על מדיניות החוץ של ממשלתם, הוראה המכונה בשם Logan Act (1799). וראה 16.25 Constitutional Law, על חופש הדבור ועל זכות נאשם למשפט הוגן בארה"ב.

⁵³ ראה ICL חוקת בלרוס 33 (3) לפיה אסור ליצור מונופול על תקשורת ההמונים, לא בידי המדינה, גופים ציבוריים או בידי אזרחים בודדים. ראה שם חוקת הונגריה 61 (4) נוהל קבלת החלטה בדבר מניעת מונופול בתחום התקשורת.

⁵⁴ ראה ICL חוקת פורטוגל 38 (4) שהמדינה תפקח במיוחד על חברות שבעלותן אמצעי תקשורת ותמנע ריכוז יתר של עצמה כלכלית ותקשורתית בידי חברה כל שהיא.

⁵⁵ ראה ICL חוקת מקדוניה 16 (4) (5) שלאזרח שנפגע בתקשורת זכות להשיב לטענות שנגדו ולתקן מידע שגוי.
⁵⁶ ראה ICL חוקת פורטוגל 40 שלמפלגות, לאיגודים המקצועיים, לארגונים מקצועיים ולארגונים המייצגים את הפעילות הכלכלית, יהיה זכות לזמן שידור באמצעי התקשורת הממלכתיים. כמו כן מובטח לאופוזיציה זמן שידור אשר מאפשר לה להגיב על פעולות הממשלה.

⁵⁷ ראה ICL חוקת פורטוגל 39 (1) שתמונה רשות עליונה לתקשורת ההמונים אשר תפקח בין השאר על עצמאות כלי התקשורת.

⁵⁸ ראה ICL חוקת פאראגוואי 127.

⁵⁹ ראה ICL חוקת שוויצריה 36 (1). על כלל זה ראה סעיף צט.

רכ. צנזורה¹

התורה אינה מצוה להנהיג צנזורה, אולם זמן מה לאחר המצאת הדפוס קבלו קהילות רבות תקנות האוסרות לפרסם חומר שלא עבר ביקורת מוקדמת של הפרנסים.²

בסלונקי תקנו: "בראות החכמים השלמים... שהדפיסו איזה דברים שלא היו ראויים להדפס, הסכימו שלא יורשה שום אחד מבני ישראל להדפיס שום כתיבה בעולם בלתי רשות ששה תלמידי חכמים ממרביצי תורה בקהלות יצ"ו".³ בפרה תקנו: "... שלא יוכלו בעלי הדפוס להדפיס שום ספר שלא נדפס מעולם כי אם ברשות והסכמת שלשה רבנים סמוכים... ועם הסכמת ראשי אחת הקהילות הקדושות הסמוכות אל מקום הדפוס... ויהיה רשום בהקדמת הספר שמות הרבנים וראשי הקהלה ההיא".⁴ בקראקא תקנו: "ספרים לא ידפיס שום מדפיס בלי רשות רבנים ואלופים כפי תקנות ארצות שנתקנו בשנת דש"ן לפ"ק...".⁵ בפרנקפורט תקנו: "אין שום יהודי רשאי ליתן שום ספר חדש או ישן למלאכת הדפוס הנעשה בעיר באזל או במקום אחר באשכנז זולת נטילת רשות מגי' בתי אבות בית דין ואם יעברו ויודפסו איזה ספר שלא ברשותם לא יקנה שום אדם אחד מהספרים הנדפסים ההם בעונש נח"ש".⁶

רבנים אחדים כתבו נימוקים לתקנות אלה. הרב רפאל יוסף טרויש כותב: "... כי בקצתם נמצאו קליפות ומילין לא יועיל במקצת עניינים נגד האמת".⁷ הרב יחיאל טרבוט כותב: "וכבר ראינו אנשים מבני דורנו חברו ספרים והדפיסום והיו טעונים גניזה או להשליכם תוך האש הספרים עם מחבריהם, בהיות דלא כהלכתא נינהו, כי לא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול, אלא אם כן הוא מוחזק להוראת הוראות בישראל".⁸ הרב אברהם באסולה כותב: "מי זה האיש ירא ה' אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות לה גדר, שלא יכנסו יְנַיִם מבני עמנו בהיכלה לפרוץ בה פרצות".⁹

גם במקומות בהם לא התקבלו תקנות התפתח במשך הדורות מנהג שאין מוצאים לאור ספר ללא הסכמה של תלמיד חכם. החתם סופר כותב: "ברוך ה' כי עדיין יש ויש יראי ה' שאינם לוקחי' ספר חדש אם לא יראו הסכמה מרב בדוק ביראת ה'".¹⁰ כותב הרב מרצבך: "... נהגו

¹ ראה מלון אבן שושן ערך צנזורה: "בקרת ממשלתית של פרסומים בדפוס, של מכתבים וכיוצא בהם, כדי לבדוק אם אין בהם דברים האסורים בפרסום".

² ראה הסכמה ורשות בדפוס ונציה עמ' 317 – 338.

³ הסכמה ורשות בדפוס ונציה עמ' 73, תקנה משנת הרפ"ט.

⁴ פחד יצחק ערך תקנות דף קנח א ד"ה ראשונה, תקנה משנת שי"ד.

⁵ קדמוניות מפנקסאות ישנים עמ' 17, תקנה משנת שני"ה לפ"ק.

⁶ פנקס ועד ארבע ארצות עמ' 17 ציון 4. התקנה משנת ש"ג לפ"ק.

⁷ הסכמה ורשות בדפוס ונציה עמ' 92. הרב טרויש היה גדול חכמי פרה, ראה הסכמה ורשות בדפוס ונציה עמ' 97. וראה עמ' 90 שם, שהחשש מפני פרסום ספרי פילוסופיה ולהבדיל מפני פרסום ספרי קבלה, היה שיניחו תורה שבכתב ופוסקים... ונמצאת תורה משתכחת מישראל. פרופ' בניהו מפנה גם לדברי הרב יוסף שלמה דילמדיגו בהקדמה לחיבורו נובלות חכמה, ראה תעלומות חכמה באסיליאה שפ"ט דף ז ב. על ביטול תורה שגורמים ספרים שאינם ראויים ראה בהסכמה של הרב נתנאל הדני, המובאת שם בעמ' 95.

⁸ הסכמה ורשות בדפוס ונציה עמ' 94. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ מא: "...כי מיום שזלזלו בנטילת הסכמה רבו ספרי מירוס בישראל...". וראה שם שם ו סא.

⁹ הסכמה ורשות בדפוס ונציה עמ' 95. יתכן, שכוונתו למנוע הדפסת ספרים שיש בהם כדי לפגוע ברגשות הנוצרים וזאת בעקבות שריפת התלמוד ברומי בשנת שי"ד. על הרב באסולה ראה שם עמ' 98.

¹⁰ שו"ת חתם סופר חו"מ מא. וראה שו"ת חתם סופר ו - ליקוטים פד; שלמת חיים תתכת.

קדמונינו, ואפילו גדולי גדוליהם, שלא להדפיס שום ספר של חידושי תורה מבלי לדרוש לו מקודם הסכמת גדולי הדור. נימוקם היה עמם. ספר שיוצא לאור מלמד תורה לרבים. למה הספר הזה דומה? למטבע שיוצא ועובר לסוחר מיד ליד וכל אחד ואחד שם אמונו במטבע שמשקלו מכוון ומשום כך זקוקים מטבעות לחותמת המלכות ומאן מלכי? רבנן די בכל אתר ואתר.¹¹

עם זאת, מעולם לא אסרו חכמים או פרנסים להקים בית דפוס מחשש להופעת חומר כתוב שאינו ראוי. שנינו: "בן קמצר לא רצה ללמד על מעשה הכתב... ועל אלו נאמר 'ושם רשעים ירקבו', ומבאר מהרי"ץ חיות: "... צריכים אנו לומר דמעשה בן קמצר ענין המצאת הדפוס היתה... ומפני זה גינו חז"ל מעשיו אחרי שאילו היה נתפרסם מעשיו היתה הטבה גדולה והתפארות לכללות העם".¹²

לגבי ביקורת מוקדמת על דברים שבעל פה פוסק השרידי אש: "אין להתיר לשום איש בלא רשות הרב מרא דאתרא לדרוש בבית הכנסת".¹³

בליטא החליטו, שאף אחד אינו רשאי לדרוש ברבים בלי רשות מרא דאתרא,¹⁴ ועוד תקנו שם שבחתונות ישמח את הקהל רק בדחן שקיבל את אישור הרב.¹⁵

באשר לקבלת הסכמות בדורות האחרונים כותב הנצי"ב: "... ובאמת לפי דעתי אין דבר הסכמות מתקבל על הדור כו', וכבוד לאיש שבת מהדפסת הסכמות...".¹⁶ פוסק הרב שטרנבוך: "מה שדורשים היום הסכמה... ואף שהמסכים לא קרא כל הספר שיוכל להעיד עליו, מ"מ הסכמתו היא על המחבר שהוא ירא שמים ואין בו ריח מינות ולא מחפש קולות בלי יסוד ובסיס ויש לסמוך עליו, ובאמת לזה אנו זקוקים מאד ובמיוחד בזמננו".¹⁷

¹¹ עלה יונה עמי' קכז.

¹² מהרי"ץ חיות בבלי יומא לח א ד"ה משנה. וראה The European Miracle עמ' 184, שאיסור מעין זה התקבל בממלכה העותומנית ויש היסטוריונים הסבורים שאיסור זה גרם לכך שהממלכה העותומנית לא התפתחה כראוי מבחינה כלכלית ומדעית.

¹³ שו"ת שרידי אש ב יב.

¹⁴ ראה פנקס מדינת ליטא ועד תכ"ז לפ"ק תקצו.

¹⁵ ראה פנקס מדינת ליטא ועד תקכ"א לפ"ק תתקעו.

¹⁶ הסכמת הנצי"ב לספר רביד הזהב – גרש כרמל. וראה ערוך השלחן או"ח קיט ב: "... בעוה"ר אימסר עלמא בידא דטיפשאי והמדפיסים עושים כרצונם ואין בידינו למחות...". ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת החוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 16: "לא תונהג צנזורה קודמת לפרסום, אלא בימי מלחמה או שעות חירום ועל פי הוראה מפורשת שנתייחדה לכך בחוק". מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם. וראה חוקת עולם ב עמ' 360: "מה שכתב שלא תונהג צנזורה קודמת לפרסום... כבר כתבנו כי כל הדברים הללו מתאימים לדעת התורה וכוללים לא מכתבים פרטיים ושיחות פרטיות בלבד אלא כל העתונים ושאר האמצעים של פרסום". הערת הרב נבנצל:

¹⁷ "בקשת הסכמות הנחוגה היא ראי' שאנו תומכים בצנזורה". תשובות והנהגות א תקמז.

כיום לאור ירידת הרמה הרוחנית של הפרנסים¹⁸ קיים חשש שהם ישתמשו בצנזורה כדי להעלים מהציבור מידע משיקולים לא ענייניים וכדי להשתרר שלא כדין. ולפיכך ראוי לצמצם את סמכויותיה של הצנזורה.

עם זאת, מאחר וילדים ובני נוער כיום חשופים מאד לאמצעי תקשורת לסוגיהם, על ההורים ומוסדות החינוך לדאוג לכך שחומר לא ראוי לא יגיע לידי ילדים ולחנך בני נוער לביקורתיות ולהכרת הסכנות הטמונות בצריכת מידע ובידור שאינם ראויים.¹⁹

*

מאז ימי הביניים היה השלטון, במקומות שונים ובזמנים שונים, עורך ביקורת מוקדמת על פרסומים ועל הפצת מידע, ומונע פרסומים שאינם ראויים.²⁰ ביקורת זו לא נערכה על ידי בית משפט כי אם על ידי עובדי ציבור. בימינו, המגמה היא להכיר בחופש הדעה והבטוי, להמעט את השימוש בצנזורה. הנסיון אף מלמד שקשה מאד למנוע את חופש הדבור לאורך זמן.²¹

עם זאת, מדינות רבות מגבילות פרסומים והתכתבויות הנוגעים לבטחון המדינה בכלל ובשעת חירום בפרט.²²

אף אחת מהאמנות אינה מדברת על צנזורה.²³

חוקות רבות אוסרות הטלת צנזורה מכל וכל.²⁴ אחדות מתירות צנזורה רק על מופעים לילדים.²⁵ יש לציין, שכל החוקות השוללות צנזורה מתירות להעמיד לדין את כל מי שניצל לרעה את חופש הבטוי כדי לפגוע בזולתו, בחברה או במדינה.²⁶

¹⁸ ראה סעיפים מז קיט.

¹⁹ ראה שו"ת אגרות משה יו"ד ב קה; עלינו לשבח דברים ב עמ' קלב; משבצות זהב לבושה עמ' צט. וראה חוברת בענין זהירות מלשון הרע בעתון, עמ' 14 – 15.

²⁰ ראה הסכמה ורשות בדפוס ונציה עמ' 157, שבונציה במאה השש עשרה כל ספר נבדק מבחינת הדת על ידי נציג הכנסייה; מבחינת ערכו על ידי איש אקדמי ומבחינה פוליטית ביד מזכירו של הדוכס. וראה שם עמ' 155, שההסכמה הראשונה באיטליה ניתנה על ידי רשויות השלטון לספר תפילה נוצרי בשנת ר"מ.

²¹ ראה 16.6 Constitutional Law.

²² ההח"מ 869. וראה חוקת פאראגוואי 27 (2) שתאגיד עתונות שאין לו הנהלה אחראית לא יורשה לפעול.

²³ ראה EB (2008), censorship.

²⁴ ראה חוקת ארצות הברית, התוספת הראשונה לחוקה; ICL חוקת ספרד 20 (2); חוקת שוויצריה 17 (2).

²⁵ ראה ICL חוקת הולנד 7 (3); שם חוקת פאראגוואי 27 (5).

²⁶ ראה ICL חוקת נורבגיה 100, שיש להעניש מי שמסית במתכוון שלא לשמור על חוקים או שלא להשמע להוראות שלטוניות חוקיות. וראה שם חוקת הולנד 7 (1) (2).